

ทักทาย

สวัสดีค่ะ...พบกันอีกครั้งนะคะกับ...

“สารนำรู้เรื่องน่า” บน...Website ของกรม
ทรัพยากรน้ำ ซึ่งเรามีเรื่องราวที่น่าสนใจ
เกี่ยวกับทรัพยากรน้ำและสิ่งแวดล้อม
พร้อมทั้งสาระความรู้ต่างๆ ที่น่าสนใจมา
ฝากเหมือนเช่นเคยค่ะ...ครั้งนี้พบกับเรื่อง
“ภูมิปัญญาพื้นบ้าน คติโบราณ และความเชื่อ
ที่สัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ”
เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ
ของมนุษย์ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและ
วัฒนธรรมภายใต้ระบบความคิดแบบภูมิปัญญา
พื้นบ้าน ซึ่งแสดงออกในเรื่องของความเชื่อ
ความศรัทธา และเป็นสิ่งที่ยึดถือในการดำรง
ชีวิตอีกรูปแบบหนึ่ง

หากท่านผู้อ่านมีข้อเสนอแนะและคำติชม
ใดๆ หรือมีเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ
ต้องการเผยแพร่ เพื่อเป็นการสร้างองค์ความรู้
ให้กับพวกเราชาว ทน. ก็ส่งข้อมูลมาได้ตาม
E-mail Address ข้างล่างนี้ค่ะ.....

E-mail Address : nattha_jan@yahoo.com

พบกันใหม่คราวหน้ากับเรื่องราวดีๆ มีสาระ
เหมือนเช่นเคยใน “สารนำรู้เรื่องน่า”...
สวัสดีค่ะ

13 พฤศจิกายน 2549

“ภูมิปัญญาพื้นบ้าน คติโบราณ และความเชื่อ ที่สัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ”

ภูมิปัญญาพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นระบบความคิดและวิธีการ
แก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมซึ่งเกิดจาก
การสังเกต การลองผิดลองถูก หรือใช้วิธีการอย่างอื่นจากประสบการณ์หลายๆ ครั้ง
แล้วสรุปเป็นบทเรียนภายใต้กรอบความคิด ความเชื่อของบุคคลในสังคม ระบบ
ความคิดเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านในลักษณะนามธรรมแสดงออกในเรื่องความเชื่อ
ความศรัทธา ความกลัว หรือแนวความคิดอื่นๆ ที่ยึดมั่นร่วมกัน และเป็นอุดมการณ์
ในการดำรงชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งเป็นลักษณะของรูปธรรมที่แสดงออกมาเห็นได้
ชัดเจน เช่น รูปแบบกรรมวิธีในการเพาะปลูก ลักษณะของภูมิปัญญาพื้นบ้าน
ที่แสดงออกเป็นรูปธรรมย่อมมีสิ่งที่เป็นนามธรรมสนับสนุนอยู่เบื้องหลัง ดังนั้น
บุคคลจะแสดงพฤติกรรมออกมาอย่างไรในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต หรือ
พิธีกรรมต่างๆ ย่อมมีแนวคิดและความเชื่อเป็นผู้บงการอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมนั้น ๆ

ภูมิปัญญาพื้นบ้านซึ่งแสดงออกในลักษณะแนวความคิด คติโบราณ และ
ความเชื่อ เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ
ตัวอย่างเช่น

❖ คติพื้นบ้านเรื่องแม่โพสพกับระบบนิเวศน์

ในเรื่องของคติชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวซึ่งมักจะกล่าวถึงเรื่องตำนานพระแม่โพสพ หรือ โศกที่เป็นความเชื่อที่ยังนำมาปฏิบัติและถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลานสืบต่อกันมาในยุคสมัยต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันการเปลี่ยนแปลงของคติพื้นบ้านเกี่ยวกับข้าวที่เกิดขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามแผนพัฒนา เช่น องค์ความรู้เรื่องข้าว เป็นต้น ชาวบ้านได้รับแนวคิด ความรู้ และวิทยาการใหม่ๆ เข้ามาใช้ในด้านการดำเนินชีวิตมากยิ่งขึ้น ประกอบกับชาวบ้านสามารถควบคุมปัจจัยสำคัญในการทำนาได้ เช่น น้ำ การเพิ่มผลผลิต การเตรียมดิน และฤดูกาลทำนา ทำให้ชาวบ้านละเลยวัฒนธรรมเกี่ยวกับข้าวในส่วนนี้ไปมาก

การเปลี่ยนแปลงนี้มีผลกระทบด้วยกันหลาย ๆ ด้าน ทั้งทางด้านสังคม ด้านจริยธรรมและวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ และที่สำคัญคือด้านนิเวศวิทยา การสูญเสียคติพื้นบ้านเกี่ยวกับข้าว และการทำนามีผลกระทบต่อความสมดุลทางนิเวศวิทยา กล่าวคือ ไม่เพียงแต่ทำให้มนุษย์ปฏิเสธเทพเจ้าแห่งดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ข้าว ป่าไม้ ฯลฯ เท่านั้น หากแต่ยังมีพฤติกรรมที่แสดงว่าตัวเอง “เป็นเจ้านาย” ของทรัพยากรสิ่งแวดล้อม หรือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อากาศ ป่าไม้ด้วย มนุษย์พยายามควบคุมให้สิ่งเหล่านี้เป็นไปตามความต้องการ เช่น บังคับน้ำให้ไหลไปตามท่อขึ้นเหนือลงได้ บังคับให้ข้าวมีผลผลิตสูง บังคับดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ตามต้องการ การกระทำเหล่านี้คือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความพยายามเป็นนายธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดการทำลายความสมดุลทางนิเวศวิทยาอย่างกว้างขวาง ตัวอย่าง แต่เดิมเมื่อข้าวเป็นโรคเพลี้ยลง วิธีป้องกันคือการแผ่เมตตาภาวนาภาดาอาคม หรือจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น เพื่อให้ข้าวหายจากโรคต่าง ๆ แต่ในปัจจุบันนิยมใช้สารเคมีปราบเชื้อโรคหรือเพลี้ยเหล่านั้น ซึ่งสารเคมีไม่เพียงแต่ฆ่าทำลายเพลี้ยและตัวหนอนเท่านั้น แต่ยังทำลายระบบนิเวศวิทยาในทุ่งนา และพื้นที่ใกล้เคียงให้สูญเสียความสมดุลไปด้วย และแม้แต่มนุษย์เองก็ถูกสารเคมีซึมซับเข้าร่างกายอีกด้วยเช่นกัน

พิธีลงแขกดำนา

องค์ความรู้พื้นบ้านที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบจิตใจมาเป็นองค์ความรู้สมัยใหม่ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบธุรกิจแตกต่างจากการเปลี่ยนแปลงที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีตซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบจิตใจอย่างเดียวกัน นั่นคือ แต่เดิมคติเกี่ยวกับข้าวและการทำนาก่อตัวขึ้นบนพื้นฐานของความเชื่อพื้นบ้าน เช่น ความเชื่อเรื่องผีทุ่ง ผีนา ผีบ้าน ผีเรือน ผีฟ้า ผีประจำต้นไม้ ฯลฯ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นจึงแพร่หลายเข้ามามีอิทธิพลเหนือความเชื่อที่มีอยู่เดิมจึงเกิดเทวดาต่าง ๆ ขึ้น มีพระฤทธิ พระพิรุณ แม่พระคงคา แม่พระธรณี แม่โพสพ ฯลฯ มาทำหน้าที่เพิ่มขึ้น ซึ่งทำให้มนุษย์มีความรักและเคารพในธรรมชาติต่าง ๆ

❖ **ทรัพยากรป่าไม้ ต้นน้ำ ลำห้วย และระบบนิเวศน์ กับความเชื่อและพิธีกรรม**

ปัจจุบันปรากฏการณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาผลกระทบในทางสิ่งแวดล้อมและต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยทั่วไปอันเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะ**ทรัพยากรป่าไม้** ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการควบคุมระบบนิเวศน์อื่นๆ ให้ทำงานต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพได้ปรากฏขึ้นในสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง เช่น ความแห้งแล้งและน้ำท่วม ความแตกต่างของอุณหภูมิทั้งในฤดูร้อนและฤดูหนาว เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันในการรักษาป่านอกจากหน่วยงานคือ กรมป่าไม้แล้ว กลุ่มชาวบ้านยังได้ร่วมมือกันอนุรักษ์ป่าไม้ของชุมชนนั้นคือ **“ป่าชุมชน”** คือสถานภาพของการเป็นเจ้าของทรัพยากรที่มีในป่าของชุมชนหนึ่ง ๆ ซึ่งชุมชนนั้น ๆ ได้ร่วมกันดูแลรักษาและใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน

การอนุรักษ์ป่ามีแนวความคิด ความเชื่อ พิธีกรรม กฎ ข้อห้าม อันเกิดจากภูมิปัญญาพื้นบ้านหลายประการ ซึ่งจะยกตัวอย่างในเขตภาคเหนือตอนบน ประกอบไปด้วยกลุ่มคนหลากหลายชนเผ่า ชุมชนเมือง โดยส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายอยู่ตามที่ราบริมน้ำต่าง ๆ ที่ตั้งชุมชนจะเป็นชัยภูมิที่น้ำท่วมไม่ถึงตามเนินเขา ไหล่ที่ดอน ส่วนกลุ่มชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ จะตั้งถิ่นฐานบนภูเขาสูงขึ้นไป ตามแนวลำน้ำสาขาต่าง ๆ อีกทอดหนึ่ง

คนพื้นเมืองภาคเหนือ จะเบิกที่นาในบริเวณใกล้ที่ราบลุ่มขนาดใหญ่โดยพัฒนาระบบชลประทานของตนเองขึ้นมาเรียกว่า **“ระบบเหมืองฝาย”** ซึ่งจะผันน้ำจากลำน้ำต่าง ๆ เข้าสู่แปลงนา มีระบบการจัดการ จัดสรรน้ำกันอย่างยุติธรรม ซึ่งจะมีการทำพิธีเช่นไหว้ **“ผีขุนน้ำ”** เป็นประจำทุกปี โดยป่าที่ชุมชนได้รักษาไว้ก็จะเป็นป่าขุนน้ำ ป่าช้า และป่าหัวไร่ปลายนา ซึ่งเป็นแหล่งอาหารและแหล่งไม้ใช้สอยต่างๆ ของชุมชน

ส่วนชาวไทยภูเขานั้นในกลุ่มที่มีทั้งไร่และนา ได้แก่ ปกาเกอญอ ลัวะ ความสัมพันธ์กับป่าที่ผ่านระบบเหมืองฝายจะคล้ายกับคนพื้นเมือง การทำไร่หมุนเวียนนั้นคนพวกนี้จะรู้ว่าพื้นที่ตรงไหนที่ลุ่มทำนาได้ เขาก็ทำนา ตรงไหนเป็นที่ป่าที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ วัฒนธรรม เขาก็จะรักษาป่าธรรมชาติเอาไว้ เช่น ป่าสะดือ เป็นต้น ทั้งสองกรณีที่กล่าวมานี้เป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอดีตที่ได้รับอิทธิพลโดยตรงมาจากวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่างๆ ซึ่งบางอย่างก็ตกทอดมาถึงปัจจุบัน

❖ **ความเชื่อเกี่ยวกับต้นน้ำลำห้วย**

ชาวไทยจัดประเภทน้ำเป็น 4 ประเภท ตามความเชื่อดังนี้

1. **น้ำซับ** เป็นน้ำที่ซึมซับอยู่ตลอดเวลา มีน้ำซึมอยู่มักเป็นป่าดง มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ไม่มีใครเข้าไปรบกวน ชาวบ้านเชื่อกันว่ามีผีเจ้าที่คอยรักษาอยู่
2. **น้ำโปง** คือน้ำที่เกิดขึ้นบริเวณที่ลุ่มของลำห้วย พื้นที่ดังกล่าวเป็นโคลนตม มีน้ำขังตลอดปี ชาวบ้านเชื่อว่าผีคุ้มครอง ถ้าไม่จำเป็นชาวบ้านจะไม่กล้าเข้าไปใกล้ เชื่อว่าผีโปงจะออกมาให้เห็นในรูปของสัตว์ เช่น ควาย เป็นต้น

3. **ลำห้วย** เชื่อว่ามีผู้รักษาอาศัยอยู่ในลำห้วย ชาวบ้านจะรักษาน้ำโดยไม่ทำลาย และนำสิ่งของสกปรกทิ้งลงลำห้วย เพราะเชื่อว่าหากใครทำให้ลำห้วยสกปรกอาจเกิดอาการเจ็บป่วยได้ง่าย

4. **น้ำผุด** เป็นน้ำที่ไหลผุดขึ้นมาจากดินอยู่ตลอดเวลา (**น้ำออกกรู**) บริเวณดังกล่าวจะอุดมสมบูรณ์ ห้ามเข้าไปรบกวนหรือทำลายป่าเชื่อว่ามิเจ้าของหรือผีรักษาอยู่ หากใครเข้าไปรบกวนอาจทำให้มีอันเป็นไป ข้อห้ามและความเชื่อเกี่ยวกับแหล่งน้ำที่เป็นที่อาศัยของผีน้ำ การใช้น้ำจึงต้องมีพิธีกรรมขอโทษผีน้ำ น้ำไหลจากที่สูงไปสู่ที่ต่ำ ห้ามกักเก็บน้ำ ดังนั้นถ้าหากมีการสร้างฝายจึงต้องมีหอผีบริเวณหัวฝายทำให้คนใช้น้ำอย่างรู้คุณค่ามากขึ้น และไม่ทำลายระบบนิเวศในบริเวณนั้น โดยการทิ้งสิ่งสกปรกลงสู่สายน้ำนั้น ๆ บริเวณผิวน้ำของทุกหมู่บ้านจะเป็นป่าอนุรักษ์ หรือป่าพิธีกรรม ดังนั้นชาวบ้านจะรักษาป่าอย่างดี บางหมู่บ้านมีการปลูกป่าเพิ่มเติมบริเวณต้นน้ำ การรักษาผิวน้ำจึงเป็นการรักษาป่าควบคู่ไปด้วย

❖ ความเชื่อในการใช้ดิน

ข้อห้ามเกี่ยวกับดินชาวไทยภูเขามิข้อห้ามเกี่ยวกับดินหลายประการ เช่น ห้ามแตะต้องดินที่เป็นหลุมใหญ่ ดินร่องน้ำ ดินบริเวณร่องน้ำพบกัน ดินจอมปลวก ดินปากถ้ำ ดินยอดคอย หรือยอดภูเขา และดินริมฝั่งแม่น้ำ การห้ามดังกล่าว เป็นการป้องกันการรบกวนของมนุษย์ที่มีต่อผีซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ดังกล่าว และเป็นการป้องกันการพังทลายของดินในเวลาต่อมาด้วย

❖ ความเชื่อเกี่ยวกับการห้ามล่าสัตว์

ข้อห้ามการล่าสัตว์มีมากมาย เช่น ห้ามยิงสัตว์บนต้นไม้เพราะมีสัตว์หลายชนิด หรือหลังจากเสร็จพิธีแต่งงาน ห้ามล่าสัตว์ 3 วัน ผู้หญิงท้องห้ามสามีล่าสัตว์ เป็นต้น กฎข้อห้ามต่าง ๆ มีเหตุผลในเชิงระบบนิเวศเกี่ยวกับการอยู่ร่วมกัน การต่อสู้แข่งขัน และการพึ่งพิงซึ่งกันและกัน แมลงเป็นสัตว์ที่มีมากที่สุดในโลก แมลงบางชนิดกัดกินพืชผล ดังนั้นการห้ามฆ่านกหลายชนิด รวมทั้งจิ้งจก ตุ๊กแก ซึ่งเป็นสัตว์กินแมลงก็เท่ากับการปรับระบบนิเวศให้สมดุล สัตว์ใกล้ตัวเช่น แมวสุนัข หรือสัตว์คล้ายคน เช่น ชะนี ไม่ควรฆ่าเพราะสอนให้มีเมตตา โอบอ้อมอารี ในปัจจุบันปัญหาการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่า นอกจากสาเหตุที่มาจาก การล่าและค้าสัตว์ป่าแล้ว สาเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การลดลงของพื้นที่ป่า การสูญเสียดินพืช ซึ่งเป็นอาหารของสัตว์ป่า สัตว์ป่าหลายชนิดสูญพันธุ์ไปในที่สุด

นอกจากนี้คนโบราณยังมีความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและสิ่งแวดล้อม เช่น

❖ ความเชื่อเรื่องการขอฝน

เนื่องด้วยชาวไทยที่อาศัยอยู่ตามลุ่มแม่น้ำมีอาชีพเกษตรกรรม จึงต้องอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ เพื่อให้พืชผลทางการเกษตรเจริญงอกงามจึงมีวิธีการขอฝน ตัวอย่างวิธีขอฝน คือ

การแห่นางแมวขอฝน มักทำในเดือน 9 เดือน 10 หลังจากดำนาหรือหว่านข้าวแล้ว ชาวบ้านจะนำแมวใส่กรงขังไว้แล้วเดินแห่แมวไปยังหมู่บ้าน ขณะแห่จะร้องเพลงแห่นางแมว เนื้อร้องจะมีคำร้องเป็นการขอเรียกฝน การทำให้ฝนตกโดยวิธีการทอองคาธาขอฝน มี 2 คาถา คือ สวดหรือทอองคาธาหัวใจร้อยแปด จะแก้เหตุร้ายภัยพิบัติ รวมทั้งฝนแล้งได้ด้วยคาถาที่ 2 สวดคาถาปลาช่อน ก่อนสวดปลาช่อนต้องทำบุญตักบาตร 3 วัน

ความเชื่อเกี่ยวกับสวัสดิมงคลในการดำเนินชีวิต มักเป็นความเชื่อเกี่ยวเนื่องกับอาชีพเกษตรกรรมเป็นสิ่งสำคัญ เช่น ห้ามสวมรองเท้าเดินลุยผ่านลานข้าว จะทำให้พระแม่โพสพโกรธ หรือการเลี้ยงสัตว์ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เลี้ยงหรือสัตว์ใช้งาน ไม่นิยมเลี้ยงวัว 5 ม้า 6 ตัว ตามลำดับ ถือว่าเป็นอัปมงคล ให้นำไปปล่อยอย่าเลี้ยงลูกของมันเด็ดขาด เป็นต้น

❖ คุณค่าของภูมิปัญญาชาวบ้าน

ความเชื่อในกฎเกณฑ์ประเพณีเป็นระเบียบทางสังคมของชุมชนดั้งเดิม ความเชื่อนี้เป็นรากฐานระบบคุณค่าต่าง ๆ ความกตัญญูรู้คุณต่อพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ความเมตตา เอื้ออาทรต่อผู้อื่น ความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในธรรมชาติรอบตัว และในสากลจักรวาล ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมา นับว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าต่อระบบนิเวศวิทยา กล่าวคือเป็นการสอนให้มนุษย์ได้อยู่ร่วมกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ รวมถึงธรรมชาติในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สอนให้มนุษย์รู้จักเคารพในการใช้ประโยชน์จากสิ่งเหล่านี้ในการดำรงชีวิตเฉพาะเท่าที่จำเป็นต่อการบริโภคและอุปโภคเท่านั้น ไม่ละเมิดไม่โหด และนอกจากนี้ยังเป็นการสอนให้มนุษย์รู้จักป้องกัน แก้ปัญหาอันตรายต่าง ๆ ด้วยวิธีการที่เหมาะสม ไม่มุ่งทำลายล้างโดยสมมุติสรรพสิ่งว่ามีเทพและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลคุ้มครองอยู่ ทำให้ลดการทำลายธรรมชาติ จึงทำให้เกิดความสมดุลทางระบบนิเวศวิทยา

แหล่งที่มาข้อมูล

<http://www.mcc.cmu.ac.th/mcceng/graduate/Agro723/Exam/Answer%203.html>

<http://kanchanapisek.or.th/kp6/BOOK23/chapter1/t23-1-s.htm>

“ร่วมใจสักนิด ร่วมจิตคิดจัดการ รู้จักใช้ รู้จักบริหาร ทรัพยากรน้ำไทยไม่ขาดแคลน”

...ร่วมสร้างสรรค์ความรู้บนเว็บโดย...

สำนักส่งเสริมและประสานมวลชน กรมทรัพยากรน้ำ